

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ
ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
Τμήμα Φιλολογίας

ΕΠΙΠΕΔΑ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

9^η ΔΙΑΛΕΞΗ
Π. ΓΑΚΗΣ
gakis@sch.gr

Φωνολογία

Φωνολογία είναι ο κλάδος της γλωσσολογίας που εξετάζει σε κάθε γλώσσα τα στοιχεία της φωνητικής από τη λειτουργική τους πλευρά, δηλ. ως σύστημα αντιθέσεων, ως ελάχιστες διαφοροποιητικές μονάδες (φωνήματα), η παρουσία ή απουσία των οποίων σε ορισμένο περιβάλλον λέξεως διαφοροποιεί τη σημασία της. Εξετάζονται, επίσης, οι ποικίλες πραγματώσεις των φωνημάτων σε συγκεκριμένα φωνητικά περιβάλλοντα. Για παράδειγμα, το φώνημα /k/ έχει διαφορετική προφορά στη λέξη κόρη και διαφορετική στη λέξη κύριος. Από φωνολογικής πλευράς εξετάζονται και φαινόμενα της φωνητικής, όπως η συνάρθρωση

Η φωνολογία δεν περιορίζεται στη μελέτη του τεμαχιακού συστήματος, αλλά επεκτείνεται και σε άλλα ηχητικά δεδομένα που χρησιμοποιούνται συστηματικά στις γλώσσες για τη μετάδοση του μηνύματος. Έτσι, ο κύριος τόνος στην Ελληνική έχει διαφοροποιητική αξία χάλι-χαλί, αφού οδηγεί σε διαφορετικές σημασίες. Συχνή είναι η διάκριση της φωνολογίας σε φωνηματική, που εξετάζει τα φωνήματα, και σε προσωδία, που ερευνά τους τόνους, τον επιτονισμό (intonation) και τα άλλα προσωδήματα, αλλιώς υπερτεμαχιακά/υπερτηματικά (suprasegmentals), τα οποία συνεκφέρονται με τα τεμαχιακά, δηλ. με τα φωνήματα. Η ίδια πρόταση, π.χ. ο μαθητής έλυσε την άσκηση μπορεί να δηλώνει ερώτηση, κατάφαση ή έκπληξη, ανάλογα με τον επιτονισμό που χρησιμοποιήθηκε από τον ομιλητή. Από τη δεκαετία του '80 μάλιστα η φωνολογική θεωρία πέρασε σε πολυεπίπεδες απεικονίσεις όπου τα διάφορα χαρακτηριστικά (συλλαβικά, τονικά κ.ά.) τοποθετούνται σε ξεχωριστά επίπεδα, ανεξάρτητα από το τεμαχιακό επίπεδο.

Φωνολογία

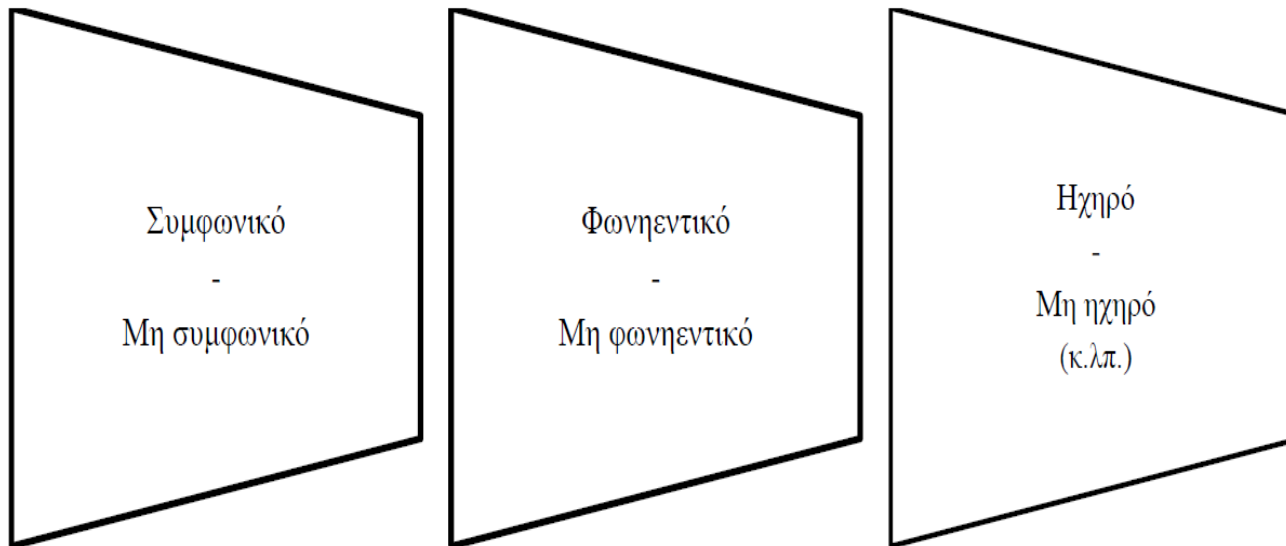
Η φωνολογία συμβάλλει σημαντικά στο να κατανοηθεί πώς λειτουργούν και μεταβάλλονται οι γλώσσες στο επίπεδο της έκφρασης, ποια στοιχεία διαφοροποιούν την κοινή γλώσσα από τα ιδιώματα και τις διαλέκτους, πώς κατακτάται το φωνολογικό σύστημα της μητρικής γλώσσας, τι συμβαίνει όταν η μητρική, η «πρώτη» γλώσσα είναι διάλεκτος ή ιδίωμα που διαφέρει σημαντικά στο φωνητικό και το φωνολογικό επίπεδο από την κοινή γλώσσα. Στον τομέα της κατάκτησης και διδασκαλίας ξένων γλωσσών, αναλύει τα φαινόμενα παρεμβολής (interference) του φωνολογικού συστήματος της μητρικής γλώσσας σε αυτά των ξένων γλωσσών. Επίσης, η γνώση της φωνολογίας είναι απαραίτητη σε γιατρούς, (παιδο)ψυχολόγους, λογοθεραπευτές κ.ά. που ασχολούνται με τις διαταραχές του λόγου και με τη θεραπεία τους. Η φωνολογία, όπως και η φωνητική, είναι ιδιαίτερα σημαντικές στην ανάλυση, σύνθεση και αναγνώριση φωνής καθώς και σε άλλες τεχνολογικές εφαρμογές σχετικές με τη γλώσσα. Τέλος, η φωνολογία συμβάλλει στην άρση προβλημάτων που ενδέχεται να προκαλέσει η απλοποίηση της ορθογραφίας ή η καθιέρωση άλλου γραφικού συστήματος,

Σύντομη ιστορία Φωνολογίας

Η Φωνολογία ως κλάδος της Γλωσσολογίας παρουσιάστηκε επίσημα στο πρώτο γλωσσολογικό συνέδριο (Χάγη, 1928) από φωνολόγους της «Σχολής της Πράγας». Τότε όρισαν το φώνημα ως τη μικρότερη φωνολογική μονάδα, ως αφηρημένο και λειτουργικό στοιχείο, αποτελούμενο από διαδοχικά φωνητικά χαρακτηριστικά, π.χ. το φώνημα /r/ είναι σύμφωνο, διχειλικό, κλειστό, άηχο. Οι φωνολόγοι της Πράγας ενδιαφέρθηκαν κυρίως για τη δυνατότητα των φωνημάτων να διαφοροποιούν τη σημασία με την υποκατάσταση (substitution) ή εναλλαγή (commutation) στο ίδιο φωνητικό περιβάλλον: p-όπος, f-όπος, m-όπος («παραδειγματικές» σχέσεις των φωνημάτων, δηλ. σχέσεις που υφίστανται στον νου, μέσω της μνήμης, και δημιουργούνται από το σύνολο ή «παράδειγμα» των φωνημάτων μιας γλώσσας). Αντίθετα, οι Αμερικανοί δομιστές ενδιαφέρθηκαν για τις «συνταγματικές» σχέσεις των φωνημάτων, για τη δυνατότητά τους να συνδυάζονται, σχηματίζοντας μορφήματα και λέξεις: π.χ. t-r-é-x-o → tréx-o → tréxo.

Σύντομη ιστορία Φωνολογίας

Αργότερα, ο Ρωσοαμερικανός γλωσσολόγος Roman Jakobson προχώρησε στη διάσπαση του φωνήματος σε διαφοροποιητικά χαρακτηριστικά, τα οποία θεώρησε ως τις μικρότερες φωνολογικές μονάδες. Οι γλωσσολόγοι υιοθέτησαν τη διάσπαση του φωνήματος από τον Jakobson, αναπαριστώντας την σε στηλοειδή δέσμη ταυτόχρονων διαφοροποιητικών χαρακτηριστικών δυαδικής (binary) μορφής, που αρχικά θεωρήθηκαν ότι είναι 12. Αυτά αποτελούν φωνολογικά καθολικά (phonological universals), από τα οποία αντλούν όλες οι γλώσσες:

Το φώνημα

Τα φωνήματα δημιουργούν ελάχιστα ζεύγη αντίθεσης (minimal pairs), που τεκμηριώνουν τη λειτουργική τους αξία στο σύστημα μιας γλώσσας. Για παράδειγμα, στην Ελληνική τα /θ/, /ð/ δημιουργούν ελάχιστο ζεύγος, διαφοροποιώντας ζεύγη λέξεων όμοιων κατά τα άλλα: *θόλος* - *δόλος*, *θέμα* - *δέμα*. Υπάρχουν και περίπου ζεύγη/ημιζεύγη (quasi pairs): *(κανό)νας* - *(μό)νος* (στο περιβάλλον [n-s] μπορούν να εμφανιστούν τα /a/, /o/ κ.ά.). Όταν μια αντίθεση διαφοροποιεί αρκετά ζεύγη λέξεων σε μια γλώσσα, λέμε ότι διαθέτει μεγάλη λειτουργική απόδοση, μεγάλο λειτουργικό βάρος (functional yield/load) και εμφανίζει σταθερότητα στο φωνολογικό σύστημα. Τέτοιες αντιθέσεις στην Ελληνική είναι, μεταξύ άλλων, τα /p-f/, /k-x/, /x-γ/ και όλα τα ζεύγη των φωνηέντων, και στην Αγγλική τα /p-b/ πβ. *pig* - *big*.

Το φώνημα

Τα φωνήματα, απλούστερα οι βασικοί φθόγγοι μιας γλώσσας αλλά, με ακριβέστερη διατύπωση, τα σταθερά στοιχεία της, λειτουργικά και αφηρημένα, είναι λιγότερα από τους (μη διαφοροποιητικούς) φθόγγους¹. Έτσι, ο υπερωικός φθόγγος [ɣ] στο γάμος και ο ουρανικός [j] στο γερός αντιπροσωπεύουν ένα φώνημα, το /γ/, αποτελώντας τα υλικά στοιχεία που το πραγματώνουν στην ομιλία, τις παραλλαγές/τα αλλόφωνα του. Το φώνημα δηλώνεται με το συχνότερο αλλόφωνό του μέσα σε πλάγιες γραμμές (/ /), πράγμα που συνιστά φωνολογική καταγραφή, ενώ τα αλλόφωνα γράφονται μέσα σε ορθογώνιες αγκύλες ([ ]), οπότε γίνεται λόγος για φωνητική καταγραφή.

Φθόγγος – φώνημα - αλλόφωνο

Στη γλωσσολογία όμως, αυτοί οι όροι είναι, καταρχήν, διακριτοί και συνδέονται με τα διαφορετικά επιστημονικά πεδία που προαναφέραμε: τους φθόγγους περιγράφει η Φωνητική και τα φωνήματα η Φωνολογία. Όταν προφέρουμε μια λέξη, οι ήχοι που χρησιμοποιούμε δεν ταυτίζονται συχνά με τα γράμματα που χρησιμοποιούμε για να τους γράψουμε. Έτσι, για να αποτυπώσουμε την προφορά των λέξεων *νάτα*, *παλιός*, *χέρια*, *κυλιέμαι* θα χρησιμοποιήσουμε τα σύμβολα του ΔΦΑ: [náta], [paˈlíos], [çéɾja], [ciˈléme]. Κάθε σύμβολο που καταγράφουμε αντιπροσωπεύει κι έναν φθόγγο. Κάθε φθόγγος όμως δεν αποτελεί απαραίτητα φώνημα για το σύστημα της γλώσσας (Μαγουλά, 2010β: 31).

Φθόγγος – φώνημα - αλλόφωνο

Φωνήματα καλούνται οι φθόγγοι που έχουν λειτουργική αξία στη γλώσσα. Η λειτουργία τους είναι η διάκριση μεταξύ λέξεων και σημασιών. Όταν προφέρουμε τις λέξεις, π.χ. *πόνος, μόνος, τόνος, κόνος*, η αντίληψη της διαφορετικής σημασίας τους στηρίζεται μόνο στον αρχικό τους φθόγγο (p-, m-, t-, k-), ενώ το υπόλοιπο φωνητικό περιβάλλον είναι κοινό για τις λέξεις αυτές (-όπος). Αλλόφωνα ονομάζονται οι φθόγγοι που δεν δημιουργούν, κατά συστηματικό τρόπο, ελάχιστα ζεύγη αντίθεσης και επομένως δεν διαφοροποιούν συνήθως λέξεις και σημασίες. Αποτελούν ποικιλίες στην παραγωγή των φωνημάτων, εμφανίζονται σε συγκεκριμένα φωνητικά περιβάλλοντα, σε ιδιολέκτους και στον ιδιωματικό λόγο (Μαγουλιά, 2010β: 31).

Τα αλλόφωνα (σύμφωνα)

Με τον όρο *αλλόφωνα* (allophones) οι Αμερικανοί γλωσσολόγοι δήλωσαν αρχικά τις παραλλαγές του φωνήματος που εναλλάσσονται αυτόματα, ανάλογα με το φωνητικό περιβάλλον πρόκειται για συνδυαστικά αλλόφωνα, με σχέση συμπληρωματικής κατανομής, αφού το ένα αποκλείει το άλλο στο ίδιο περιβάλλον.

Φόνημα	Αλλόφωνα	Παραδείγματα
/ɣ/	[ɣ] - [j]	γάμος - γέρος
/x/	[x] - [ç]	χάρη - χέρι
/g/	[g] - [ɟ]	γκάμα - γκέμα
/k/	[k] - [c]	κόμμα - κύμα
/l/	[l] - [ɮ]	λάθος - λιόνω
/n/	[n] - [ɲ] - [ɳ]	πανί - πανιά - έγχορδα
/m/	[m] - [ɱ]	μόνος - ράμφος

Τα αλλόφωνα της Κοινής Νεοελληνικής.

Τα αλλόφωνα (φωνήεντα)

Όσον αφορά στα φωνήεντα, οι σχέσεις φωνημάτων και αλλοφώνων σε συμπληρωματική κατανομή καταγράφονται ως εξής:

Φώνημα	Αλλόφωνο	Παράδειγμα
/a/	[a]	
/e/	[e]	
/i/	[i], [i̯], [c], [n]	γέρι, γέρια, μάτια, μοιάζω
/o/	[o]	
/u/	[u]	

Τα αλλόφωνα

Κατά την αντιπαραβολική εξέταση γλωσσών διαπιστώνουμε ότι αυτές μπορεί να εμφανίζουν το ίδιο ρεπερτόριο φθόγγων και τα ίδια φωνήματα, αλλά η κατανομή των αλλοφώνων να είναι διαφορετική. Για παράδειγμα, τόσο η Ελληνική όσο και η Γερμανική διαθέτουν το φώνημα /x/ και τα αλλόφωνα, υπερωικό [x] και ουρανικό [ç]. Ωστόσο, η κατανομή των αλλοφώνων είναι διαφορετική: στη Γερμανική, την προφορά καθορίζει ο προηγούμενος φθόγγος, ενώ στην Ελληνική ο επόμενος.

Τα αλλόφωνα

Εκτός από τα αλλόφωνα σε συμπληρωματική κατανομή, υπάρχουν και τα ελεύθερα αλλόφωνα, τα οποία ονομάζονται ελεύθερες παραλλαγές ή ποικιλίες και εξαρτώνται από την ιδιόλεκτο του ομιλητή, την περίσταση επικοινωνίας, την ταχύτητα της ομιλίας και, πιθανώς, άλλους επικοινωνιακούς παράγοντες. Στις περιπτώσεις αυτές δύο οι περισσότεροι συγγενείς φθόγγοι μπορούν να εναλλάσσονται χωρίς να διαταράσσεται η κατανόηση του μηνύματος. Τα ελεύθερα αλλόφωνα συχνά χρησιμοποιούνται σε συγκεκριμένο περιβάλλον, εμφανίζοντας ελλιπή κατανομή: το *ντόνω* προφέρεται γενικά [dino], ενώ το *έντομο* προφέρεται [edomo], [éndomo] ή [éⁿdomo] (με *προερρινοποιημένο* σύμφωνο μεταξύ φωνηέντων). Τα ελεύθερα αλλόφωνα είναι ατομικά, κοινωνικά, και εμφατικά/υφολογικά/εκφραστικά. Τα πιο γνωστά συμφωνικά αλλόφωνα σε ελεύθερη κατανομή είναι τα εξής (Μαγουλά, 2010β: 32):

Φώνημα	Αλλόφωνα	Παραδείγματα	Παράμετροι
/b/	[b], [^m b], [mb]	έμπειρος	ύφος, ηλικία, ταχύτητα
/d/	[d], [ⁿ d], [nd]	έντομο	ύφος, ηλικία, ταχύτητα
/g/	[g], [^ɣ g], [ɣg]	εγκαλώ	ύφος, ηλικία, ταχύτητα

Τα ελεύθερα αλλόφωνα της Κοινής Νεοελληνικής.

Τα αλλόφωνα

Εδώ θα πρέπει να επισημάνουμε ότι οι ιδιωματικές προφορές ορισμένων φωνημάτων εξετάζονται ως προς την κατανομή τους στο πλαίσιο του φωνολογικού συστήματος του ιδιώματος ή της διαλέκτου στην οποία εμφανίζονται. Για παράδειγμα, το φαινόμενο της κώφωσης στα βόρεια ιδιώματα οδηγεί σε κλειστή προφορά τα ενδιάμεσα φωνήεντα σε ορισμένες θέσεις, δημιουργώντας αλλόφωνα σε συμπληρωματική κατανομή. Σε άλλα όμως ιδιώματα τα άτονα /e/, /o/ αποβάλλονται κατά κανόνα: παιδί → πιδί → πδι, δρόμος → δρόμους → δρομς. Αυτό σημαίνει ότι στις άτονες συλλαβές εμφανίζονται, ιδιωματικά, άλλοτε τρία φωνήεντα, τα /a/, /e/, /i/, και άλλοτε συνήθως ένα, το /a/. Επίσης, σε διάφορα ιδιώματα, το έρρινο /n/ και το πλευρικό /l/ προφέρονται ουρανικοποιημένα μπροστά από το /i/, ενώ το δεύτερο προφέρεται υπερωικοποιημένο σε διάφορες θέσεις. Και αυτά τα αλλόφωνα είναι συμπληρωματικά στο πλαίσιο του συγκεκριμένου φωνολογικού συστήματος.

/e/	[e], [i]	ένα, πιδί (παιδί)	ιδιωματικό
/o/	[o], [u]	καλό, πάνου (πάνω)	ιδιωματικό
/n/	[n], [ɲ]	νωρίς, νησί	ιδιωματικό
/l/	[l], [ʎ], [ɭ]	λάδι, λύκος, μήλο	ιδιωματικό

Τα αλλόφωνα των ιδιωμάτων.

Τα αλλόφωνα

Συχνά, τα αλλόφωνα αυτά «στιγματίζονται» κοινωνικά, π.χ. στην Ελληνική τα ουρανικά [λ], [η] πριν από το [i], κυρίως δε το υποερωικοποιημένο [ɫ] σε άλλα περιβάλλοντα: *λόνω* [λίνο], *νησί* [nisí], *μήλο* [μίλο].

Τα αλλόφωνα αποτελούν το πεδίο διάχυσης του φωνήματος, τον «χώρο» του σε ορισμένο σύστημα, ο οποίος του επιτρέπει να διαφοροποιείται από τα γειτονικά φωνήματα. Με τον καιρό είναι δυνατόν να χαθεί το περιθώριο ασφάλειας ενός φωνήματος και να προκληθεί σύγχυση μεταξύ φωνημάτων. Από την ύστερη αρχαιότητα και μετά, διάφορα φωνήματα της Ελληνικής ταυτίστηκαν με το φώνημα /i/ (φαινόμενο *ιωτακισμού*): π.χ. στα *τείχη*, *τοίχοι* και *τύχη* τα φωνήματα που δηλώνονταν με τα *ει*, *η*, *οι* και *υ* συνέπεσαν αργότερα με το /i/, που δηλώνονταν με το *ι*.

Διαφορετικοί φθόγγοι ως ίδια φωνήματα

- Ο ομιλητής μιας γλώσσας ταυτίζει τους αρκετά διαφορετικούς φθόγγους άλλων ομιλητών με τους δικούς του, αν φωνολογικά εμφανίζουν την ίδια λειτουργία
- Παραδείγματα: αδερρφός - αδελλφός, ήρθε - ήλθε. Το φαινόμενο στα ελληνικά είναι σποραδικό και σε συγκεκριμένα περιβάλλοντα

Ίδιοι φθόγγοι με διαφορετική φωνολογική λειτουργία

Συμβαίνει συχνά γλώσσες που έχουν ίδιους περίπου φθόγγους να διαφέρουν αρκετά στο φωνολογικό τους σύστημα. Παράδειγμα αποτελούν η Νέα Ελληνική και η Ισπανική που έχουν περίπου τους ίδιους φθόγγους, αλλά με διαφορετικές, σε ορισμένες περιπτώσεις, σχέσεις: στην Ελληνική το [z] είναι ταυτοχρόνως φώνημα /z/ (*ξημία - σημεία*) αλλά και αλλόφωνο του /s/ (*σμήνος [zmínos]*), ενώ στην ισπανική το [z] είναι μόνο αλλόφωνο του /s/: *mesa* [-s-] (= τραπέζι) – *mismo* [-z-] (= ίδιος) (το z στην Ισπανία αποδίδει τον φθόγγο [θ], στη Λατινική Αμερική τον φθόγγο [s]: *zona* [θ-]/[s-] «ζώνη, περιοχή»). Επίσης, το ισπ. [ð] είναι αλλόφωνο του /d/, κυρίως μεταξύ φωνηέντων: *dedo* [dédɔ] (= δάχτυλο), ενώ στην Ελληνική είναι διαφορετικά φωνήματα: *δίνω - ντίνω* /díno/ - /dínɔ/.

	Φωνήματα	Αλλόφωνα
Ελληνική	/s/	[s] - [z]
	/z/	
	/ð/	
	/d/	
Ισπανική	/s/	[s] - [z]
	/d/	[d] – [ð]

. Οι κοινοί φθόγγοι της Ελληνικής και της Ισπανικής.

Κανόνες για τη διάκριση φωνημάτων και αλλοφώνων

Τρεις είναι οι βασικοί κανόνες για τη διάκριση μεταξύ φωνημάτων και αλλοφώνων, τους οποίους διατύπωσε ο επιφανής Ρώσος γλωσσολόγος Ν. Σ. Trubetzkoy, ιδρυτικό μέλος της Σχολής της Πράγας (Μαγουλάς, 1983):

1. Δύο ή περισσότεροι φθόγγοι αποτελούν προαιρετικές παραλλαγές - ελεύθερα αλλόφωνα ενός φωνήματος, αν στο ίδιο φωνητικό περιβάλλον ο ένας μπορεί να αντικαταστήσει τον άλλο χωρίς συνέπειες για τη σημασία των λέξεων. Έτσι, στα Νέα Ελληνικά το φώνημα /l/ εμφανίζει δύο αλλόφωνα πριν από το φωνήεν /i/, το μη ουρανικό αλλόφωνο [l] και το ουρανικό αλλόφωνο (ιδιωματικό) [ɫ], π.χ. *λύκος* [lískos] και [ɫískos].

2. Είναι διαφορετικά φωνήματα οι φθόγγοι που, όταν εναλλάσσονται από τους ομιλητές στο ίδιο φωνητικό περιβάλλον, επιφέρουν μεταβολή στη σημασία των λέξεων: /rónos/ (πόνος), /fónos/ (φόνος), /mónos/ (μόνος), /kónos/ (κόνος) κ.λπ.

3. Αν συγγενείς φθόγγοι αποκλείονται αμοιβαία στο ίδιο φωνητικό περιβάλλον, δηλ. αν βρίσκονται σε σχέση συμπληρωματικής κατανομής, αποτελούν συνδυαστικές παραλλαγές/συνδυαστικά αλλόφωνα του ίδιου φωνήματος: τα [x] και [ç] είναι συνδυαστικά αλλόφωνα του /x/ στην Ελληνική και την Γερμανική, με αντίθετη όμως κατανομή, όπως είδαμε. Η χρήση ενός συνδυαστικού αλλοφώνου εξαρτάται από το φωνητικό περιβάλλον: το ουρανικό [ç] εμφανίζεται στα Γερμανικά αυτομάτως μετά τα πρόσθια /e/, /i/, στα Ελληνικά πριν από αυτά.

Από την άλλη πλευρά, ένα αλλόφωνο ενδέχεται να είναι είτε συνδυαστικό είτε ελεύθερο: στο *ελιά* [eɫiá] το [ɫ] είναι συνδυαστικό, στο *λύκος* [lískos] αντί [lískos] είναι ελεύθερο (ιδιωματικό).

Συλλαβή

Η συλλαβή είναι βασική μονάδα στην παραγωγή και πρόσληψη της ομιλίας και αποτελεί μέρος της φυσικής ικανότητας του ομιλητή. Οι φυσικοί ομιλητές πολλών γλωσσών αντιλαμβάνονται ως μικρότερα τεμάχια μιας λέξης τις συλλαβές της και όχι τους φθόγγους της. Εξάλλου, πολλά γλωσσικά παιχνίδια (π.χ. κορακίστικα) ή γλωσσικά λάθη (π.χ. σαρδάμι) έχουν ως βάση τη συλλαβή. Φωνητικά, η συλλαβή αντιστοιχεί σε έναν πλήρη κύκλο ανοίγματος και κλεισίματος του στόματος, δηλ. στη συνάρθρωση της ακολουθίας συμφώνου και φωνήεντος, που αποτελεί και τον βασικό τύπο συλλαβής (Μποτίνης, 2011: 37). Απαραίτητο σε κάθε συλλαβή είναι το φωνηεντικό στοιχείο που μπορεί να είναι ένα φωνήεν, μία δίφθογγος ή ακόμη κι ένα σύμφωνο που λειτουργεί ως φωνήεν σε συγκεκριμένο περιβάλλον.

π.χ. γά.τα, γάι.δα.ρος, ba.by, bo.ttle

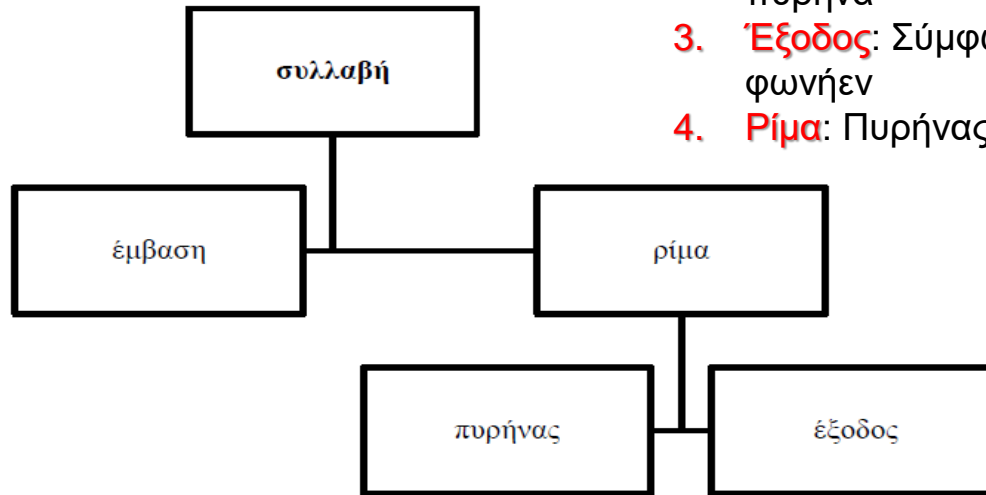
Συλλαβή

Με βάση το φωνηεντικό στοιχείο (Φ) και σε συνδυασμό με σύμφωνα (Σ) δημιουργούνται διαφορετικοί τύποι συλλαβών:

ΣΦ:	να, κά.νω, κή.πος
Φ:	η, έ.λα
ΦΣ:	αν, ιν.δί.α
ΣΦΣ:	φως, πόρ.τα, άλ.σος
ΣΣΦ:	στη, ά.κρη
ΣΣΦΣ:	στις, σπύρ.το, βρα.χνός
ΣΣΣΦ:	στρα.τός, οι.κτρό, ά.σθμα
ΣΣΣΦΣ:	ε-χθρός, ά.σπρος

Η συχνότερη συλλαβική δομή που εμφανίζεται στις περισσότερες γλώσσες είναι η ΣΦ. Οι συλλαβές διακρίνονται σε ανοιχτές, όταν τελειώνουν σε φωνήεν, και σε κλειστές, όταν τελειώνουν σε σύμφωνο. Τα στοιχεία της συλλαβής διέπονται από ιεραρχική δομή: ο πυρήνας (nucleus) αποτελεί το φωνηεντικό στοιχείο, τα σύμφωνα πριν από το φωνήεν καλούνται έμβαση (onset) και τα σύμφωνα που έπονται του φωνήεντος (στην ίδια συλλαβή) συνιστούν την έξοδο (coda). Περαιτέρω, ο πυρήνας με την έξοδο συνθέτουν μια ενότητα, τη ρίμα (rime)⁶, που μαζί με την έμβαση δημιουργούν τη συλλαβή (Nespor, 1999: 163).

Συλλαβή

1. **Πυρήνας**: Το φωνηεντικό στοιχείο
2. **Έμβαση**: Σύμφωνα πριν τον πυρήνα
3. **Έξοδος**: Σύμφωνα μετά το φωνήεν
4. **Ρίμα**: Πυρήνας και έξοδος

Η ιεραρχική δομή της συλλαβής.

	Παραδείγματα						
Συλλαβή	να	αν	φως	(ά)κρη	σπίρ(το)	στρα(τός)	(α)σπρος
Έμβαση	v	-	φ	κρ	σπ	στρ	σπρ
Ρίμα	α	αν	ως	η	ιρ	α	ος
Πυρήνας	α	α	ω	η	ι	α	ο
Έξοδος	-	v	σ	-	ρ	-	σ

Ανάλυση της δομής των συλλαβών.

Συλλαβή

Η Ελληνική γλώσσα έχει τάση για ανοιχτές συλλαβές, ενώ όταν είναι κλειστές, αυτό γίνεται συνήθως με ένα μόνο σύμφωνο. Στη Νέα Ελληνική, συμπλέγματα συμφώνων στο τέλος των λέξεων έχουμε σε ξένες λέξεις (π.χ. σορτζ, βαλς), ενώ τα συμπλέγματα της Αρχαίας Ελληνικής έχουν αντικατασταθεί από την αιτιατική (πίναξ → πίνακας, Κέκρωψ → Κέκροπας) (βλ. Μποτίνη, 2011: 40).

Οι δυνατοί συνδυασμοί φωνηέντων και συμφώνων τόσο στην αρχή και το τέλος των λέξεων όσο και στο πλαίσιο της συλλαβής, συνιστούν τη φωνοτακτική δομή, η οποία μπορεί να διαφέρει από γλώσσα σε γλώσσα. Για παράδειγμα, το σύμπλεγμα [ps] (ψ) στην αρχή λέξεων και συλλαβών είναι δυνατόν στην Ελληνική (π.χ. ψάρι, έψησα), αλλά όχι στην Αγγλική (π.χ. Psychology [saikólɔzi]).

Τονισμός

- Ο τόνος και ο επιτονισμός θεωρούνται υπερτεμαχικά χαρακτηριστικά, γιατί τίθενται πάνω από τα τεμαχιακά που είναι τα φωνήματα
- Η σημασία του όρου τόνος είναι ο δυναμικός τόνος, που έχει ως **ακουστικό αποτέλεσμα την προβολή** μιας συλλαβής σε σχέση με τις άλλες.
- Χαρακτηριστικά του τόνου στην Ελληνική είναι η διάρκεια και η ένταση (ένοικος – ενικός), όπου στην πρώτη λέξη το [e] έχει μεγαλύτερη ένταση και διάρκεια
- Οι λεξικοί τόνοι διακρίνονται σε **ελεύθερους** και **σταθερούς**. Οι ελεύθεροι τόνοι μπορούν δυνητικά να **τοποθετηθούν** σε **οποιαδήποτε συλλαβή** στη λέξη (εμφατικός τόνος). Οι σταθεροί τόνοι τοποθετούνται σε **συγκεκριμένη συλλαβή**, η οποία είναι διαφορετική σε διαφορετικές γλώσσες, π.χ. *Γαλλική* στη λήγουσα, *Ελληνική* τρισυλλαβία, *ουγγρική* στην αρχική συλλαβή, στην πολωνική στην παραλήγουσα

Ο επιτονισμός

Στην επιστήμη της φωνητικής εξετάζεται και ο επιτονισμός (*intonation*). Πρόκειται για τη μεταβαλλόμενη κύμανση της φωνής, που χαρακτηρίζει ολόκληρο το εκφώνημα και έχει ως σκοπό να μεταδώσει κάποιο μήνυμα (ερώτηση, απορία, θυμό, έκπληξη κ.λπ.). Για παράδειγμα, στα πλαίσια των φωνητικών μας ικανοτήτων λειτουργούν τουλάχιστον δύο μουσικοί τόνοι, ένας υψηλός και ένας χαμηλός. Έτσι, στην ελληνική γλώσσα, για να καλέσουμε κάποιον που βρίσκεται μακριά μας, χρησιμοποιούμε μια μελωδία που περιλαμβάνει, με την ακόλουθη διάταξη, έναν χαμηλό, έναν υψηλό κι έναν χαμηλό τόνο (Nespor, 1999: 26).

—
π.χ. $\overline{\text{Μι}} \text{ } \overline{\text{χά}} \text{ } \overline{\text{λη}}$

Ο ΕΠΙΤΟΝΙΣΜΟΣ

Μορφή επιτονισμού είναι ο εμφατικός τόνος, που υπογραμμίζει ένα στοιχείο στην πρόταση. Όταν σε μια πρόταση κάποια τονική ενότητα (λέξη) φέρει συγκεκριμένο σημασιολογικό βάρος, αυτό δηλώνεται με προσωδιακά χαρακτηριστικά, που συνθέτουν τον εμφατικό τόνο:

π.χ. Ποιος κυνηγάει τα κορίτσια; **Τ' αγόρια** τις κυνηγούν.

Συχνά έχει διαφοροποιητική λειτουργία:

π.χ. έχετε καιρό να τον δείτε; (έχετε διαθέσιμο χρόνο, για να τον δείτε;) – έχετε καιρό να τον δείτε; (πάει καιρός που δεν τον είδατε;).

Μπορεί να εμφανιστεί και στη θέση δευτερεύοντος τόνου.

π.χ. προπαράληγουσα, αν χρειαστεί να δοθεί έμφαση στο προ.

Ο ΕΠΙΤΟΝΙΣΜΟΣ

Σε ορισμένες περιπτώσεις ο emphaticός τόνος μπορεί να λειτουργήσει και αντιπαραθετικά.

π.χ. Τα αγόρια κυνηγούν τα κορίτσια; – Όχι, **τα κορίτσια** κυνηγούν τα αγόρια.

Ωστόσο, ο επιτονισμός ασκεί και εκφραστική λειτουργία, καθώς αποτελεί ένδειξη της ψυχικής διάθεσης του ομιλητή (έκπληξης, θυμού, αμφιβολίας, θαυμασμού κ.λπ.), ανάλογα με τον βαθμό ανεβάσματος ή κατεβάσματος της φωνής: κατά τον Μαρτινέ, ο επιτονισμός, αντίθετα με τα φωνήματα, έχει συνεχή (non-discrete) χαρακτήρα.

π.χ. Ο Γιώργος μπήκε στο Πανεπιστήμιο! (θαυμασμός)
Ο Γιώργος μπήκε στο Πανεπιστήμιο... (έκπληξη, απορία)

Σε κάθε γλώσσα, ο επιτονισμός και οι λειτουργίες που επιτελεί λαμβάνουν ιδιαίτερη μορφή. Έτσι, ορισμένη μορφή της επιτονικής καμπύλης σε μια γλώσσα μπορεί να σημαίνει ειρωνεία, σε άλλη θαυμασμό ή απορία κ.λπ. Διαφέρει όμως και ανάλογα με την ηλικία, την κοινωνική προέλευση, τον τόπο καταγωγής, το φύλο κ.ά. Συχνά, συγκεκριμένοι επιτονισμοί γίνονται «της μόδας» για κάποιο διάστημα μεταξύ των νέων, ενώ στη συνέχεια εγκαταλείπονται. Επειδή ο επιτονισμός παίζει ουσιαστικό ρόλο στην ορθή κατανόηση του γλωσσικού μηνύματος, ελλιπής έλεγχος της επιτονικής καμπύλης από τον ομιλητή, μπορεί να οδηγήσει σε παρεξήγηση του μηνύματος εκ μέρους του ακροατή και αντίστροφα. Ιδιαίτερα προβλήματα εμφανίζονται κατά την επικοινωνία μεταξύ αλλόγλωσσων συνομιλητών, όταν δεν έχουν κατακτήσει τα επιτονικά χαρακτηριστικά της ξένης γλώσσας.

Φωνολογικές διαδικασίες

Αφομοίωση

- Είναι η πλέον φυσική μεταβολή, επειδή είναι και η πλέον συνηθισμένη και απαντάται σε όλες σχεδόν τις γλώσσες.
- Αφομοίωση θεωρείται η **φωνητική μεταβολή που υφίσταται ένα φώνημα όταν αυτό αλλάζει ένα ή περισσότερα από τα διακριτικά χαρακτηριστικά του προκειμένου να “μοιάσει”** (προσομοιωθεί) φωνητικά με ένα άλλο φώνημα που βρίσκεται στο ίδιο περιβάλλον.
- Αν το φώνημα **αλλάξει** όλα τα **χαρακτηριστικά** του, τότε αυτή η μεταβολή θεωρείται **ολική αφομοίωση** (total assimilation). Αν το φώνημα **προσομοιωθεί** με το **φώνημα** που **προηγείται**, τότε η αφομοίωση λέγεται **προχωρητική** (progressive). Αν το **φώνημα** **προσομοιωθεί** με αυτό που **ακολουθεί**, τότε έχουμε **υποχωρητική** (regressive) αφομοίωση.

Αφομοίωση

i) Αφομοίωση ως **προς το σημείο άρθρωσης**.
Είναι ένα ευρύτατα διαδεδομένο είδος
αφομοίωσης και διακρίνεται σε υποκατηγορίες:

- α) **Υπερωικοποίηση** (velarization): Όταν ένα σύμφωνο αφομοιώνεται ως προς το υπερωικό σημείο άρθρωσης του συμφώνου που ακολουθεί. Για παράδειγμα η υπερωικοποίηση ενός έρρινου όταν βρίσκεται σε περιβάλλον μπροστά από ένα μέλος της φυσικής τάξης των ραχιαίων συμφώνων /k, x, f/.

/sin+xoro/ → [siNxorɔ] συγχωρώ

Αφομοίωση

β) **Χειλικοποίηση** (labialization): Όταν ένα σύμφωνο **αφομοιώνεται** ως προς το **χειλικό σημείο άρθρωσης** του συμφώνου που ακολουθεί. Για παράδειγμα το έρρινο σύμφωνο /n/ αφομοιώνεται ως προς το [χειλικό] σημείο άρθρωσης του συμφώνου [f] που ακολουθεί και πραγματώνεται φωνητικά ως πρόσθιο χειλικό έρρινο, δηλαδή ως [m].

/sin+fero/ → [simfero]

Αφομοίωση

ii) Αφομοίωση ως προς **την ηχηρότητα**

α) Τα άηχα κλειστά σύμφωνα /p, t, k/ γίνονται τα αντίστοιχα ηχηρά [b, d, g] λόγω της επίδρασης του έρρινου συμφώνου που προηγείται. Αλλάζει δηλαδή το Δ.Χ. [-ηχηρό] σε [+ ηχηρό], λόγω της αφομοίωσής τους προς την ηχηρότητα του έρρινου.

/en+**t**imi/ → [en**d**imi]

β) Ένα τριβόμενο διαρκές σύμφωνο αφομοιώνεται ως προς την ηχηρότητα του επόμενου συμφώνου (εσωτερικά στη λέξη, **στα όρια των μορφημάτων ή και στα όρια των λέξεων**).

Ηχηροποίηση

/is # mia/ → [i**z**mia] (όριο λέξεων)

/is+reo/ → [i**z**reo], /is+valo/ → [i**z**valo] (όριο μορφημάτων)

Ανομοίωση

- Το φαινόμενο της ανομοίωσης είναι το αντίθετο του φαινομένου της αφομοίωσης.
- Κατά την ανομοίωση μεταβάλλονται ένα ή περισσότερα χαρακτηριστικά ενός φωνήματος προκειμένου **αυτό το φώνημα να διαφοροποιηθεί από κάποιο άλλο φώνημα** του περιβάλλοντός του.

Ανομοίωση

Αυτό το είδος ανομοίωσης όπου ένα διαρκές σύμφωνο γίνεται στιγμικό ονομάζεται *στιγμικοποίηση*.

/p_τoxó/ → [ftoxó]

/k_τipó/ → [xtipó]

Μια ακόμα διαδικασία ανομοίωσης είναι η απώλεια της δασύτητας ενός φθόγγου όταν μέσα στη λέξη (βάση) υπάρχει ένας ακόμα δασύς φθόγγος. Αυτή η διαδικασία αναφέρεται ως ο νόμος του Grassmann (*[Σh...Σh] → [Σ...Σh]), είναι δε χαρακτηριστική στην αρχαία ελληνική (στην κλασική περίοδο) και αφορά στους διαδοχικούς δασυνόμενους φθόγγους που ανήκουν στην ίδια ρίζα. Η διαδικασία αφορά τη μεταβολή του Δ.Χ. [+πεπλατ. γλωττίδα] στον ένα από τους δύο φθόγγους.

Ρίζα /thrikh -/ → [trikh os] Γενική ενικού (τριχός)
 όμως [thrik-s] Ονομαστ. ενικού (θριξ)

Συναίρεση

Κατά την συναίρεση **ενώνονται δύο διαδοχικά φωνήεντα** και παράγουν ένα τρίτο φωνήεν που είναι ένα αμάλγαμα των αρχικών. Το φαινόμενο ονομάζεται και **συγχώνευση** (fusion), αποτελεί δε ένα παραγωγικό φαινόμενο στην αρχαία ελληνική. Το φωνήεν που παράγεται είναι δυνατόν

- (α) να είναι διαφορετικό από τα αρχικά φωνήεντα ή
- (β) να διατηρεί την ποιότητα του πρώτου φωνήεντος.

Και στις δύο όμως περιπτώσεις το φωνήεν που παράγεται συμπεριλαμβάνει τη διάρκεια του δευτέρου φωνήεντος, πρόκειται δηλαδή για ένα μακρό φωνήεν με δύο φωνολογικούς χρόνους.

α) *dase-os* → *dasu:s* δάσους

β) *dase-a* → *dase:* δάση

γ) *tima-e* → *tima:* τίμα

Αυτό το φαινόμενο δημιουργείται **προς αποφυγήν της χασμωδίας**, δηλαδή την εκφώνηση δύο διαδοχικών φωνηέντων.

Εξαφάνιση φωνητικών τεμαχίων

Κατά την εξαφάνιση «χάνεται» ένα ολόκληρο φωνητικό τεμάχιο.

i) Απλοποίηση (simplification)

- Κατά την **απλοποίηση αποβάλλεται το ένα από τα δύο σύμφωνα όταν αυτά είναι πανομοιότυπα** και αποτελούν μια ακολουθία.

/en+nóm+os/ → [énomos], /tis# skepsis/ → [tiskepsis]

- Αυτό το φαινόμενο απαντάται σε όρια συλλαβής, όρια μορφημάτων και όρια λέξεων.

Αποβολή

α) Η αποβολή συμφώνων είναι **προαιρετική** και συμβαίνει για φωνοτακτικούς λόγους, όπως για την **απλοποίηση** των **δυσκολοπρόφερτων** συμφωνικών **συμπλεγμάτων** και για τη βελτίωση της συλλαβικής δομής.

[rikste] → [rikte] → [rixte]

β) Όταν δύο φωνήεντα συναντώνται στα όρια μορφημάτων ή λέξεων, τότε αποβάλλεται το ένα, προς αποφυγήν χασμωδίας.

/to/ / "efere/ → [ˈtofere]

/na/ / "ise/ → [ˈnase]

/tu/ / "ipe/ → [ˈtupe]

/to/ / "alofɔ/ → [ˈtalofɔ],

/to/ /a "fino/ → [ta "fino]

- Ποιό φωνήεν θα αποβληθεί, εξαρτάται από το βαθμό ηχηρότητας που έχει στη φωνηεντική ιεραρχία.

Ανάπτυξη φωνητικών τεμαχίων

- Η εμφάνιση (προσθήκη ή ανάπτυξη) φωνητικών τεμαχίων οφείλεται επίσης σε φωνοτακτικά αίτια (όπως η βελτίωση της συλλαβικής δομής) και είναι προαιρετική.
- Όταν **το νέο φωνητικό τεμάχιο προστίθεται** σε κάποια θέση **μέσα στη λέξη**, τότε έχουμε **επένθεση**. Αν **προστίθεται** στην **αρχή** έχουμε **πρόθεση**.

Επένθεση του /f/ ανάμεσα σε δύο φωνήεντα.

/tsa-aki/ → [tsafaki]

Μετάθεση

- Μετάθεση είναι ένα **φαινόμενο αναδιάταξης** της αρχικής θέσης ενός φωνήματος. Είναι ένα περιορισμένο φαινόμενο και απαντάται σποραδικά στη φωνολογία ορισμένων γλωσσών. Στην ελληνική απαντάνται:

- α) μερικές φορές σε ορισμένες διαλέκτους και
- β) στα παιδιά κατά το αρχικό στάδιο της γλωσσικής κατάκτησης, όπου δηλώνει την επικράτηση ενός ορισμένου τόπου άρθρωσης, και δη του χειλικού, στην αρχή της λέξης (Karra 1999, 2001a).

α) [xufta] → [fuxta], [turta] → [truta] χούφτα, τούρτα

β) [tubes] → [pudes], [kapa] → [paka] τούμπες,
κάππα

Αναδιπλασιασμός

- Ο αναδιπλασιασμός είναι ένα αρκετά σύνθετο φαινόμενο που εμφανίζεται στα φωνολογικά συστήματα αρκετών γλωσσών και αφορά στη φωνολογική τροποποίηση των μορφημάτων.
- Πολλοί ερευνητές το θεωρούν **περισσότερο ως μια μορφολογική, παρά ως μια φωνολογική διαδικασία**.
- Στην αρχαία ελληνική είναι ένα παραγωγικό φαινόμενο κατά το σχηματισμό του παρακειμένου.
- Το επίθημα του παρακειμένου σχηματίζεται με **αναδιπλασιασμό του πρώτου συμφώνου της βάσης και επένθεση του φωνήεντος [e]** προκειμένου να υπάρχει μια αποδεκτή συλλαβική δομή.

Αντέκταση

- Σε ορισμένες γλώσσες **τα βραχέα φωνήεντα γίνονται μακρά υπό ορισμένες προϋποθέσεις**. Για παράδειγμα στη ρωσική, όταν τονίζεται ένα φωνήεν γίνεται μακρό, παρ' ότι η γλώσσα δεν έχει αντιθέσεις ανάμεσα σε βραχέα και μακρά φωνήεντα.
- Ένα βραχύ φωνήεν “εκτείνεται” και γίνεται το αντίστοιχο μακρό σε περίπτωση αποβολής ενός γειτονικού τεμαχίου ή απλοποίησης ενός γειτονικού συμφωνικού συμπλέγματος.

Αρχαία ελληνική /pa^ssa/ → [pa ∅ sa] → [pa: sa] πασα

Λατινική /ka^snus/ → [ka ∅ nus] → [ka: nus] γκρι

Ουδετέρωση

- Στην ελληνική παραδείγματα ουδετέρωσης αποτελούν τα βόρεια ιδιώματα, όπου εμφανίζεται κώφωση (raising) των άτονων φωνηέντων [e, o] σε [i, u]. Αυτή η ουδετέρωση αναφέρεται ως **περιοριστική, διότι περιορίζεται μόνο σε φωνήεντα που βρίσκονται σε άτονη συλλαβή** μέσα στη λέξη. Τα τονισμένα φωνήεντα δεν παθαίνουν κώφωση [Newton (1972:190)].

Βόρεια ιδιώματα

[*"emene*] → [*"emini*] “έμενε”

[*"epesa*] → [*"episa*] “έπεσα”

[*pe "Devo*] → [*pi "Devu*] “παιδεύω”

Διαταραχές Φωνολογίας και Άρθρωσης

- Η σύγχρονη θεώρηση περί φωνολογικών διαταραχών, υποστηρίζει ότι η **αιτία εκδήλωσης διαταραχών στο φωνολογικό ή αρθρωτικό επίπεδο, οφείλεται σε ένα εκτενές φάσμα περιβαλλοντικών ή/και βιολογικών παραγόντων**. Επομένως, η ανομοιομορφία των αρθρωτικών και φωνολογικών διαταραχών είναι μεγάλη, καθώς είναι ανάλογη με το μεγάλο φάσμα των αιτιών που τις προκαλούν (Snowling, 1995. Stackhouse, 1994).
- Αίτια εκδήλωσης φωνολογικών ή/και αρθρωτικών διαταραχών μπορεί να είναι:
  1. Νοητική υστέρηση
  2. Αισθητηριακές διαταραχές.
  3. Νευρολογικές διαταραχές.
  4. Αδυναμία άρθρωσης συγκεκριμένων φθόγγων χωρίς την ύπαρξη λειτουργικής ανωμαλίας (Van Riper, 1985).
  5. Δομικές ανωμαλίες στους αρθρωτές, για παράδειγμα υπερωοσχιστίες (Δράκος, 1999).

Επιβράδυνση στη φωνολογική εξέλιξη

- Αν η ομιλία ενός παιδιού παρουσιάζει το γλωσσικό πρότυπο παιδιού μικρότερης ηλικίας, δηλαδή η ομιλία που παράγει το παιδί δεν είναι ανάλογη της τυπικής που θα έπρεπε για την ηλικία του, **δεν υπάρχει λόγος ανησυχίας**.
- Η καθυστέρηση αυτή δεν θα πρέπει να ξεπερνά τους 6 με 8 μήνες και δεν χρήζει θεραπείας, καθώς το χρονικό αυτό διάστημα στον λόγο, θα καλυφθεί από το ίδιο το παιδί.
- Ωστόσο, η παρακολούθηση του παιδιού είναι απαραίτητη, καθώς ενδέχεται το παιδί να μην παρουσιάζει ανοδική πορεία της γλωσσικής εξέλιξης και να επικρατεί σταθερότητα.

Φωνολογική διαταραχή με σταθερά λάθη

- Κύριο χαρακτηριστικό είναι τα σταθερά λάθη της διαταραχής αυτής, τα οποία βρίσκονται σε σύνδεση με το περιβάλλον του λεκτικού συνόλου. Παράδειγμα /θέλω/ -> /τέλω/, /θάλασσα/ -> /σάλασσα/, /ρόδα/ -> /ρόζα/, /καρύδι/ -> /καρύντι/.
- Τα λάθη ονομάζονται '**σταθερά**', καθώς η προφορά του λεκτικού συνόλου στο οποίο γίνονται τα λάθη, δεν αλλάζει, όποτε κι αν γίνει παραγωγή της συγκεκριμένης λέξης από το παιδί. Δηλαδή, το παιδί **παράγει τη συγκεκριμένη λέξη, πάντα με το ίδιο λάθος**.
- Σε ένα μεγάλο ποσοστό, τα λάθη που πραγματοποιούν τα παιδιά με 'φωνολογική διαταραχή με σταθερά λάθη', είναι ίδια με τα λάθη που πραγματοποιούνται κατά τη διαδικασία κατάκτησης του φωνολογικού συστήματος.
- Η περιγραφή των λαθών μπορεί να γίνει μέσω φωνολογικών κανόνων, ωστόσο πρέπει να σημειωθεί ότι το παιδί δεν παρουσιάζει ανατομικές ανωμαλίες ή άλλες νευρολογικές διαταραχές. **Η αιτία της διαταραχής είναι στην κατάκτηση του φωνολογικού συστήματος**.

Φωνολογική διαταραχή με ασταθή λάθη (δυσπραξία)

- Η αστάθεια που παρουσιάζουν τα παιδιά στην παραγωγή λεκτικών συνόλων μερικές φορές, δείχνει ότι **το φωνολογικό σύστημα βρίσκεται σε εξέλιξη**. Παράδειγμα βλέπω – βλέπω – λέπω – βλέπω. Ενδέχεται το παιδί να έχει κατακτήσει ένα συγκεκριμένο φώνημα, αλλά **ορισμένα λεκτικά σύνολα, να τα παράγει με το ίδιο τρόπο**, παρά την κατάκτηση του φωνήματος.
- Επίσης, μπορεί να **παράγει το λεκτικό σύνολο μεμονωμένα**, όπως και το φώνημα, αλλά **τη συγκεκριμένη λέξη** στα πλαίσια προτάσεων, να **την παράγει λανθασμένα**. Το ίδιο, ισχύει και για τον αυθόρμητο λόγο. Παράδειγμα μπορεί να έχει κατακτήσει το φώνημα /φ/ φάρος, αλλά να παράγει /θάλαινα/.
- Για την διαπίστωση της φωνολογικής διαταραχής με ασταθή λάθη, ζητάμε από το παιδί να επαναλάβει τρεις (3) φορές την κάθε λέξη, από ένα σύνολο εικοσιπέντε (25) λέξεων με διάλειμμα δεκαπέντε (15) λεπτών την κάθε φορά.
- Αν το παιδί παρουσιάσει λάθη σε δέκα (10) από αυτές (ποσοστό 40%), τότε το παιδί εντάσσεται στη φωνολογική διαταραχή με ασταθή λάθη (δυσπραξία).

Πίνακας Φωνολογικών Διεργασιών

Κατηγορίες Φωνολογικών Διεργασιών	Φωνολογικές Διεργασίες	Ενδεικτικά Παραδείγματα
<i>Απαλοιφή τεμαχίων</i>	<p><i>Απαλοιφή συλλαβών</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Απαλοιφή αρχικής, μεσαίας ή τελικής συλλαβής ➤ Απαλοιφή συλλαβής που δεν τονίζεται ➤ Απαλοιφή σε πολυσύλλαβες λέξεις 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ /ba/ αντί μπανάνα (απαλοιφή μεσαίας και τελικής συλλαβής) ➤ /me´meri/ αντί μεσημέρι (απαλοιφή και μεσαίας και τονισμένης συλλαβής)

Πίνακας Φωνολογικών Διεργασιών

	<p><i>Απαλοιφή συμφώνων</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Απαλοιφή συμφώνου σε αρχική, μεσαία ή τελική θέση 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ /'ala/ αντί γάλα (απαλοιφή σε αρχική θέση) ➤ /ma'ma/ αντί μαμάς (σε τελική θέση)
<p><i>Απαλοιφή τεμαχίων</i></p>	<p><i>Απαλοιφή συμφωνικών συμπλεγμάτων</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Απαλοιφή συμφωνικών συμπλεγμάτων ➤ Απλοποίηση συμφωνικού συμπλέγματος 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ /'ata/ αντί τράτα (απαλοιφή συμπλέγματος σε αρχική θέση) ➤ /'kata/ αντί κράτα (απλοποίηση συμφωνικού συμπλέγματος)

Πίνακας Φωνολογικών Διεργασιών

Άλλες φωνολογικές διεργασίες

➤ Μετάθεση	➤ /'korkos/ αντί κρόκος
➤ Συγχώνευση	➤ /kali'fera/ αντί καλησπέρα
➤ Επένθεση/προσθήκη	➤ /toro'boni/ αντί τρομπόνι

Πίνακας Φωνολογικών Διεργασιών

Φωνηεντικές Αλλοιώσεις

Απαλοιφές/Αφομοιώσεις σύμφωνα με το γειτονικά περιβάλλον

➤ Αρμονία φωνηέντων

➤ Χειλικοποίηση

➤ Φατνικοποίηση

➤ Υγροποίηση

➤ Αναδιπλασιασμός

➤ /'ala/ αντί έλα

➤ /ba'ruzi/ αντί καρπούζι

➤ /'sila/ αντί φύλλα

➤ /'lelo/ αντί νερό

➤ /'lalaθi/ αντί καλάθι

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑ

Ετυμολογία

Η ετυμολογία αποτελεί πολύ ενδιαφέροντα κλάδο της γλωσσολογίας, επειδή παρέχει ποικίλες σημαντικές πληροφορίες και γνώσεις. Ωστόσο, για μεγάλο διάστημα στον 20ο αι. είχε αρκετά περιθωριοποιηθεί, αφού τους γλωσσολόγους απασχολούσε κυρίως η συγχρονική και συστηματική πλευρά της γλώσσας και λιγότερο η αναζήτηση της ετυμολογίας μεμονωμένων λέξεων.

Διευκρινίζεται ότι στην αρχαιότητα, αλλά και αργότερα, ετυμολογία ήταν η αναζήτηση της υποτιθέμενης αρχικής και αληθινής σημασίας των λέξεων μιας γλώσσας, η οποία, στηριζόμενη σε επιφανειακές ομοιότητες και σε εξημμένη φαντασία, επιχειρούσε να καταστήσει τις λέξεις διαφανείς ως προς τον σχηματισμό τους, να άρει τη συμβατικότητα, με αποτέλεσμα την παρετυμολογία ή λαϊκή ετυμολογία, όπως προκύπτει από διάφορα παραδείγματα, πβ. πανταλόνι, επειδή πάντα λιώνει!

Η ετυμολογία, ως κλάδος της ιστορικοσυγκριτικής γλωσσολογίας, εμφανίζεται στις αρχές του 19ου αι. και υιοθετεί συγκεκριμένες αρχές και μεθόδους, που βελτιώνονται όσο αναπτύσσεται η γλωσσολογία. Έτσι, αρχικά, η επιστημονική ετυμολογία ερευνά την προέλευση των λέξεων, την αναγωγή τους στις ρίζες μιας αρχικής γλώσσας και τις συγγενείς σε άλλες γλώσσες. Επισημαίνεται ότι σήμερα η ετυμολογία είναι επιπλέον η ιστορία των λέξεων, με αναφορά στα παράγωγα και τα σύνθετα κάθε λέξης, στο «ετυμολογικό πεδίο» της.

Ετυμολογία

Ετυμολογία είναι ο κλάδος της γλωσσολογίας που μελετά την προέλευση των λέξεων με στόχο την αναζήτηση της ρίζας και των σημασιών που υποθέτουμε ότι είχε. Αναζητεί την ενδεχόμενη συγγενειά τους με λέξεις των γλωσσών κοινής καταγωγής και ερμηνεύει τη διαδικασία και τα στάδια μεταβολής των λέξεων τόσο ως προς τη μορφή όσο και ως προς τη σημασία. Στην ετυμολογική έρευνα αξιοποιούνται κείμενα γλωσσών με μακρά γραπτή παράδοση, όπου εξετάζεται το είδος της λέξης σε προγενέστερα στάδια, οι μορφολογικές και συντακτικές της ιδιότητες, η γραπτή της μορφή, η σημασία της και το περιβάλλον χρήσης της.

Η ετυμολογία, αν και εμφανίζει μεγάλο γλωσσολογικό, φιλολογικό και ιστορικό ενδιαφέρον λόγω των ποικίλων πληροφοριών που παρέχει, δεν έχει τόσο σημαντική παρουσία στις επιστημονικές έρευνες, διότι από τις αρχές του 20ου αι. η έμφαση δίνεται στη συγχρονική πλευρά της γλώσσας, στη χρήση της, στο σύστημα και τη δομή του. Όπως είχε επισημάνει ήδη τον 2ο αι. μ.Χ. ο Σέξτος ο Εμπειρικός, οι λέξεις χρησιμοποιούνται «οὐ διά τήν ἐτυμολογίαν ἀλλά διά τό σὺνηθες». Πράγματι, η ετυμολογία δεν καθορίζει πάντοτε τη χρήση, π.χ. η λέξη *τράπεζα* ή, με την νεότερη μορφή, *τραπέζι* δηλώνει οποιοδήποτε τραπέζι, όχι μόνο αυτό με τέσσερα πόδια, όπως δηλώνει η ετυμολογία του (*τετρά-πεζα). Ωστόσο, θα πρέπει να είμαστε προσεκτικοί και επιφυλακτικοί σε μεταβολές που προέρχονται από αδιαφορία για την προέλευση-ετυμολογία μιας λέξης ή σε συγχώνευση παραπλήσιων αλλά διακριτών σημασιολογικά λέξεων. Ως παράδειγμα αναφέρουμε την περίπτωση των πραγματεύομαι «αναπτύσσω προσεκτικά ένα θέμα» και διαπραγματεύομαι «συζητώ τους όρους μιας συμφωνίας» για τα οποία παρατηρούμε ότι όλο και συχνότερα συμπίπτουν στο διαπραγματεύομαι: π.χ. η εργασία αυτή διαπραγματεύεται (αντί πραγματεύεται) το θέμα της μετανάστευσης, με αποτέλεσμα να χάνεται η σημασιολογική διάκριση που υπάρχει σε προτάσεις όπως ο υπουργός (στην έκθεσή του) πραγματεύεται τους όρους τις συμφωνίας (= εξετάζει, αναλύει διεξοδικά) και ο υπουργός διαπραγματεύεται τους όρους της συμφωνίας (με τους εταίρους) (= συζητεί).

Παραδείγματα παρετυμολογίας

- Τυπικό παράδειγμα η λέξη πολυθρόνα, η οποία έχει επικρατήσει να γράφεται με ύψιλον για το λόγο ότι παλαιότερα **είχε θεωρηθεί** πως πρόκειται για σύνθετη λέξη με πρώτο συνθετικό το επίθετο **πολύς** (και δεύτερο το ουσ. θρόνος). Πρόκειται όμως για την ιταλική λέξη poltrona, γι' αυτό έπρεπε να γράφεται με γιώτα (πολιθρόνα).
- Για παράδειγμα, παρετυμολογεί κάποιος, όταν προφέρει τη λέξη κομπιούτερ ως **κουμπιούτερ**, θεωρώντας τη δεύτερη μορφή ως σωστή, επειδή παρατηρεί ότι το μηχάνημα 'ηλεκτρονικός υπολογιστής' έχει **κουμπιά**.
- Παρόμοιο σφάλμα παρατηρείται και όταν κάποιος προφέρει **γιουβαρελάκια** αντί του σωστού γιουβαρλάκια, επειδή παρατηρεί το σχήμα των κομματιών του συγκεκριμένου φαγητού, και το παραβάλλει με το σχήμα μικρών **βαρελιών** (κάτι σαν μινιατούρα)

Παραδείγματα παρετυμολογίας

- Ακόμη πιο επικίνδυνα είναι τα πράγματα εκεί όπου σκόπιμα επιχειρείται να ετυμολογηθεί μια λέξη κατ' ανάγκη με μέσα της ίδιας της γλώσσας της οποίας μέρος αποτελεί.
- Και κάτι τέτοιο εμφανίζεται συχνά σε **εθνοκεντρικές** (στην περίπτωση μας, ελληνοκεντρικές) θεωρήσεις της γλώσσας (πβ. την ετυμολόγηση από κάποιους της λέξης βασιλιάς (< αρχ. βασιλεύς) : βάσις – λεώς (ο βασιλιάς, δηλαδή, κατά τη συγκεκριμένη εκδοχή είναι η βάση του λαού). Η εν λόγω λέξη, ωστόσο, είναι κατά τους ειδικούς αβέβαιης ετυμολογίας.
- Χρειάζεται, συνεπώς, μεγάλη προσοχή είτε όταν επιχειρούμε να **ετυμολογήσουμε** μια λέξη, είτε όταν παρακολουθούμε ετυμολογήσεις που κάνουν άλλοι, και οι οποίες εγκυμονούν κινδύνους

Ετυμολογία: από αρχαιότητα μέχρι 18^ο αιώνα

Οι πρώτες γλωσσικές έρευνες στην αρχαιότητα είχαν σε μεγάλο βαθμό ως αντικείμενο την ετυμολογική ανάλυση των λέξεων. Την εποχή εκείνη ετυμολογία σήμαινε την αναζήτηση της υποτιθέμενης αρχικής, αληθινής σημασίας των λέξεων μιας γλώσσας, όπως το δηλώνει ο ίδιος ο όρος *ετυμολογία*: ἔτυμον «αληθινή, αρχική σημασία» + *-λογία* (< λόγος) «συστηματική μελέτη». Πίστευαν ότι όποιος γνωρίζει το όνομα γνωρίζει ταυτοχρόνως και το πράγμα, λόγω της αρχικά στενής – σύμφωνα με την αρχαϊκή αντίληψη, μη συμβατικής (φύσει) σχέσης της λέξης, του ονόματος, με το πράγμα που αυτή δηλώνει. Δέχονταν βέβαια ότι με το πέρασμα του χρόνου η φυσική αυτή σχέση έπαυε πολλές φορές να υπάρχει και γι' αυτό αναζητούσαν την αρχική κατάσταση των πραγμάτων. Όλα αυτά συνοψίζονται στο απόφθεγμα «ἀρχή παιδείας ὀνομάτων ἐπίσκεψις [εξέτασις]», όπως το διατύπωσε ο κυνικός φιλόσοφος Αντισθένης, μαθητής του Σωκράτη. Η αντίθετη άποψη που εμφανίστηκε κατά την αρχαιότητα για τη συμβατική (θέσει), κατά συνθήκην σχέση ονόματος και πράγματος, δεν οδήγησε σε ορθότερη αντίληψη της ετυμολογίας, εφόσον ιστορική μελέτη και σύγκριση των γλωσσών ήταν ακόμη ανύπαρκτες.

Ετυμολογία: από αρχαιότητα μέχρι 18^ο αιώνα

Έτσι, ετυμολογία σήμαινε για πολύ μεγάλο διάστημα άσκηση της φαντασίας και προσπάθεια να δοθούν λογικοφανείς εξηγήσεις, να καταστούν διαφανή τα αδιαφανή. Επρόκειτο δηλ. για παρετυμολογία ή «λαϊκή ετυμολογία»¹, η οποία εξακολουθεί μέχρι σήμερα να είναι ο προσφιλής τρόπος ετυμολογικής ανάλυσης των λέξεων όχι μόνο των απλών ανθρώπων αλλά και των ερασιτεχνών ετυμολόγων. Κατά την αντίληψη αυτή, μπορεί κανείς κατά το δοκούν να αναμειγνύει τα φωνήεντα και τα σύμφωνα, να προσθέτει ή να αφαιρεί γράμματα, φθόγγους κ.ά. Τον εσφαλμένο αυτό δρόμο που ακολουθούσε η ετυμολογική έρευνα διαπίστωσε ένα οξυδερκές πνεύμα όπως ο Βολταίρος, στον οποίο αποδίδεται η σαρκαστική απόφανση ότι στην ετυμολογία τα σύμφωνα και τα φωνήεντα δεν παίζουν κανένα ρόλο ή παίζουν πολύ μικρό.

Ετυμολογία: από αρχαιότητα μέχρι 18^ο αιώνα

Ο ευφημισμός, λοιπόν, ήταν μέσο επίλυσης δύσκολων ετυμολογικών προβλημάτων. Τα πρωτεία όμως κατείχε η παρετυμολογία. Έτσι, μεταγενέστερος σχολιαστής πρότεινε διάφορες φανταστικές ετυμολογίες για τη *θάλασσα*, μία από τις οποίες είναι η αναγωγή στη λέξη *σάλος*:

- *θάλασσα*, «παρά τό *σάλον*», επομένως «*σάλασσα* καί *θάλασσα*».

Σάλος:
κυματισμός

Ο άγιος Ιερώνυμος (4ος-5ος αι.) ετυμολόγησε το λατ. *cadaver* «πτώμα» από το *ca(ro) da(ta) ver(mibus)* «κρέας δοσμένο στα σκουλήκια», ετυμολογία που επανελήφθη τον 18ο αι. από τον Γάλλο πολιτικό και φιλόσοφο Joseph de Maistre. Ανάλογης ετυμολογικής αξίας είναι ετυμολογήσεις όπως του *μήλο* από το *μη όλο*, επειδή τάχα δεν πρέπει να τρώγεται ολόκληρο, με τη φλούδα, και του *παντελόνι/πανταλόνι* από το πάντα *λιώνει* ή το πάντα *λύνω*! Η δεύτερη λέξη είναι ιταλική, *pantaloni*, προερχόμενη από το κύριο όνομα *Pantaleone*, πρόσωπο της ιταλικής κωμωδίας που φορούσε μακριές και φαρδιές περισκελίδες (παντελόνι). Το όνομα αυτό σχηματίστηκε από το ελληνικό *Πανταλέων*. Με την παρετυμολογία συνδέεται στενά η *παρετυμολογική σύνδεση ή παρασύνδεση* (βλ. Μπαμπινιώτη, 2011², γλωσσάριο όρων), π.χ. *λιγοθυμώ* από το *λιποθυμώ*, από παρασύνδεση με το *λίγος*.

Σύγχρονη ετυμολογία

Η επιστημονική ετυμολογία έχει ως αντικείμενο έρευνας την προέλευση των λέξεων, την αναγωγή τους στις αρχικές ρίζες της εκάστοτε πρωτογλώσσας και όχι την υποτιθέμενη αρχική και αληθινή σημασία των λέξεων, όπως πίστευαν ότι μπορούσαν να το επιτύχουν οι αρχαίοι και όσοι νεότεροι τους ακολουθούν. Η ετυμολογία ως ιδιαίτερος κλάδος της ιστορικοσυγκριτικής γλωσσολογίας που διέπεται από συγκεκριμένες αρχές και υιοθετεί κατάλληλες μεθόδους έρευνας εμφανίζεται στις αρχές του 19ου αι. Τις πρώτες βάσεις έθεσε ο August Pott στο σημαντικότερο για την εποχή του έργο *Etymologische Vorschungen auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen* «Ετυμολογικές έρευνες στο πεδίο των ινδογερμανικών (ινδοευρωπαϊκών) γλωσσών» (1833-1836).

Σύγχρονη ετυμολογία

Επίσης, η ετυμολογία για πολλούς γλωσσολόγους και μάλιστα της σχολής του Meillet είναι πρωτίστως ιστορία των λέξεων (*histoire des mots*), παρακολούθηση της εξέλιξής τους από την εποχή της πρωτογλώσσας μέχρι ορισμένη ιστορική περίοδο της υπό εξέταση γλώσσας, με παράλληλη αναφορά στα παράγωγα και τα σύνθετα. Έτσι, η ετυμολογία δεν αναφέρεται πλέον σε μεμονωμένες λέξεις, αλλά εξετάζει σύνολα ομόρριζων λέξεων, ξεπερνώντας τον παλαιότερο «ατομιστικό» χαρακτήρα της. Πριν από το Ετυμολογικό Λεξικό του Μπαμπινιώτη, ένα από τα χαρακτηριστικότερα δείγματα του είδους αυτού ετυμολογικής ανάλυσης αποτελούσε το λαμπρό *Dictionnaire étymologique de la langue grecque* «Ετυμολογικό λεξικό της ελληνικής [=αρχαίας ελληνικής] γλώσσας» του Γάλλου ελληνιστή Pierre Chantraine. Αντίθετα, το εξίσου άριστο *Griechisches Etymologisches Wörterbuch* «Ελληνικό ετυμολογικό λεξικό» του Σουηδού ελληνιστή και ινδοευρωπαϊστή Hjalmar Frisk είναι περισσότερο παραδοσιακό, καθώς αναφέρεται κατά πρώτο λόγο στην ετυμολογία των λέξεων και πολύ λιγότερο στην μετέπειτα πορεία τους.

Θεμελιώδη κριτήρια ετυμολογικής έρευνας

Η επιστημονική ετυμολογική έρευνα συνδυάζει πλήθος γνώσεων γλωσσ(ολογ)ικών, ιστορικών, γεωγραφικών κ.ά. με τη γόνιμη φαντασία του ερευνητή που τον οδηγεί σε προτάσεις ετυμολόγησης λέξεων τις οποίες ελέγχει κάθε φορά, ακολουθώντας αυστηρά γλωσσικά κριτήρια και την ιεράρχησή τους. Τα κριτήρια αυτά προέρχονται κυρίως από τα επίπεδα της φωνολογίας, της μορφολογίας και της σημασιολογίας. Μελέτες των τελευταίων ετών έχουν δώσει έμφαση στην αναλυτική προσέγγιση των κριτηρίων αυτών, στην συγκριτική τους προσέγγιση και στην ιεράρχησή τους κατά την εφαρμογή τους στην ετυμολογική έρευνα.

Από πλευράς ελληνικής συμβολής στο ζήτημα των κριτηρίων, πολύ σημαντική είναι η εργασία του Μουσιάδη (2005), όπου συζητούνται διεξοδικά τα διάφορα κριτήρια και εφαρμόζονται στην ετυμολόγηση ικανού αριθμού λέξεων², ώστε όσοι ασχολούνται με την ετυμολογία να διαθέτουν στερεότερο θεωρητικό υπόβαθρο απ' ό,τι στο παρελθόν.

Φωνολογικό κριτήριο

Η εξέταση της φωνολογικής παραμέτρου είναι απολύτως απαραίτητη για την ετυμολογία και συχνά οι ερευνητές ξεκινούν από αυτό το κριτήριο ή το αξιοποιούν σε μεγάλο βαθμό (Μουσιάδης, 2005: 83). Το γεγονός ότι η παρετυμολογία έχει ως βάση συχνά τη φωνολογική ομοιότητα δείχνει πόσο προσεκτικός οφείλει να είναι ο ετυμολόγος σχετικά με τις φωνητικές και φωνολογικές ομοιότητες. Έτσι, απαραίτητη είναι η γνώση της λειτουργίας των φωνολογικών νόμων, του πεδίου εφαρμογής τους αλλά και των πιθανών εξαιρέσεων σε δεδομένη συγχρονία. Επειδή είναι σημαντικό να λαμβάνεται υπόψη ότι κάθε αλλαγή εντάσσεται στη γενικότερη πορεία του συστήματος, γι' αυτό και οι φωνολογικές μεταβολές πρέπει να αντιμετωπίζονται στο πλαίσιο του συστήματος στο οποίο συνέβησαν. Επομένως, όταν η ετυμολόγηση βασίζεται σε φωνολογικά κριτήρια θα πρέπει αυτά να παρουσιάζονται αναλυτικά, δηλ. οι νόμοι που εφαρμόστηκαν, τα ενδιάμεσα στάδια (μεταβατικοί τύποι) και οι συνθήκες κάτω από τις οποίες πραγματοποιήθηκε η φωνολογική μεταβολή (Μουσιάδης, 2005: 84).

Παραδείγματα

- *χάνω* (μεσν.) < *ἔχασα* < *ἐχάωσα* < *χαῶ* (-όω) < *χάος* (αρχ.) [έκκρουση φωνηέντων],
- *ἐλιά* (μεσν.) < *ἐλαιά* < *ἐλαία* (αρχ.) [καταβίβασμός του τόνου και συνίζηση],
- *άντε* < *ἀεντε < *ἄγετε* (προστ.) < *ἄγω* (αρχ.), διαλεκτ. τύποι *άντε*, *άιτε* (Πόντος) [συνίζηση],
- *γερός* (ελνστ.) < *ύγηρός* < *ύγιής* (αρχ.) [τροπή φωνήεντος και αποβολή άτονου],
- *χούφτα/φούχτα* < *φούκτα* (μεσν.) < *φουκτίζω* < *πυκτίζω* (μτγν.) < *πύκτης* «πυγμαχός» (αρχ.) [τροπή φωνηέντων και συμφώνων, αντιμετάθεση συμφώνων],
- *ας* < *ἄς* (μεσν.) < *ἄφες* (προστ.) < *ἀφήμι* (αρχ.) [αποκοπή φωνήεντος],
- *τσιπούρα/τσιπούρα* < *τσιπούρα* (μεσν.) < *ίπούρα* (αρχ. *ἵππος* + *-ουρά*) → *τῆς ἰπούρας* [συνεκφορά] → *η σιπούρα [επανάλυση] → *η τσιπούρα* [τσιτακισμός],
- *τσίχλα* (ωδικό πτηνό) (μεσν.) < *κίχλα* (ελνστ.) < *κίχλη* < *χίχλη (πβ. *χελιδών*) [τσιτακισμός].

Μορφολογικό κριτήριο

Η μορφολογική ανάλυση, δηλ. η ανάλυση της λέξης στο θέμα και τα προσφύματά της (προθήματα-επιθήματα) είναι ένα πρώτο βήμα για την κατανόηση του σχηματισμού της λέξης. Όπως είναι γενικότερα αποδεκτό, η μορφολογία είναι το σταθερότερο γλωσσικό επίπεδο. Η Ράλλη (2005: 27) ορθά σημειώνει σχετικά με τα σχήματα μορφολογικών δομών ότι «μεταβάλλονται δύσκολα, και τέτοιου είδους αλλαγές επικρατούν μετά την πάροδο αιώνων». Παρότι η μορφολογική δομή της λέξης είναι δυνατόν να υποστεί αλλαγές μέσω του μηχανισμού της αναλογίας (Lehmann, 1992³: 219), η ανάλυση των λέξεων σε μορφήματα, ο προσδιορισμός των αρχικών σημασιών και γραμματικών λειτουργιών καθιστά την ετυμολογική ανάλυση ασφαλέστερη.

Όσον αφορά στην ετυμολόγηση κλιτών λέξεων, οι κλιτικές κατηγορίες στις οποίες ανήκουν μπορεί να καθοδηγήσει την ετυμολογική διαδικασία. Αφετέρου, προκειμένου για την ετυμολόγηση των παράγωγων λέξεων, αυτή αποβαίνει συχνά δύσκολη, γιατί τα επιθήματα εύκολα μεταβάλλονται, καθώς επηρεάζονται από το φωνητικό περιβάλλον των θεμάτων με τα οποία συντίθενται. Για την αναγνώρισή τους απαιτείται πολλές φορές παραδειγματική και συνταγματική ανάλυση, για να ανευρεθεί τι ανήκει στη ρίζα και τι στο επίθημα (Μουσιάδης, 2005: 133).

Σημασιολογικό κριτήριο

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, η σχέση σημαίνοντος και σημαινόμενου είναι, κατά κανόνα, συμβατική και στηρίζεται στη γνώση των ομιλητών μιας κοινωνίας για τα αντικείμενα, τις έννοιες και τις λειτουργίες των γλωσσικών τύπων (Saussure: «συμβατικότητα του γλωσσικού σημείου»). Στο πέρασμα του χρόνου οι έννοιες που δηλώνουν οι λέξεις μπορεί να μεταβληθούν, πράγμα που συμβαίνει αρκετά συχνά και σε όλα τα γλωσσικά συστήματα, για διάφορες αιτίες, όπως η διαφορετική σχέση της έννοιας με το αντικείμενο που αυτή δηλώνει, η εισαγωγή νέων λέξεων και αντίστοιχων εννοιών από την επαφή με άλλες γλώσσες, η αλλαγή στον τρόπο ζωής των ανθρώπων κ.λπ. Έτσι, αρχαιοελληνικές λέξεις υπέστησαν σε γλώσσες που τις δανείστηκαν μετακίνηση σημασίας, την οποία στη συνέχεια υιοθέτησε και η Νέα Ελληνική, παράλληλα με την αρχαιοελληνική τους σημασία. Για παράδειγμα, η λέξη *τραγωδία* δηλώνει συγκεκριμένο «είδος θεατρικού έργου» αλλά και «φρικτή κατάσταση», όπως στα Γαλλικά. Παρόμοια είναι η περίπτωση του *φανταστικός* που έχει λάβει τη σημασία «υπέροχος, έξοχος» από τα Αγγλικά και τα Γαλλικά. Αντίθετα, στην περίπτωση του *ιδιότης* η νέα σημασία «ανόητος, μωρός, ηλίθιος» που απέκτησε στις γλώσσες αυτές δεν υιοθετήθηκε στο καθημερινό λεξιλόγιο, αλλά μόνο ως επιστημονικός όρος (πβ. *ιδιοτεία*). Και ενώ, όπως είδαμε, οι μεταβολές στη μορφή των λέξεων μπορούν να αιτιολογηθούν με βάση φωνολογικούς και μορφολογικούς κανόνες και αρχές, οι μεταβολές στις σημασίες δεν μπορούν να περιγραφούν εύκολα, αφού δε διέπονται από νόμους.

Παραδείγματα

Για την αναζήτηση της ιστορίας των σημασιών των λέξεων ιδιαίτερα σημαντική είναι η μελέτη των κειμένων παλαιότερων σταδίων της γλώσσας που προσφέρουν πληροφορίες για τις σημασίες της λέξης κατά τη χρήση της, για τα πραγματολογικά στοιχεία της εποχής που συνδέονται με τη λέξη, για τη γραμματική της κατηγορία κ.ά.

- *άλογο* < ελνστ. *άλογον* «ίππος» < αρχ. επίθ. *άλογος* «αυτός που στερείται λόγου» < α + *λόγος*.

Το επίθετο *άλογος* κατά την αρχαιότητα ήταν πολύ συνηθισμένο στην συνεκφορά *τα άλογα ζώα*, όπου σήμαινε κάθε ζώο και ήταν σε αντιδιαστολή προς το *έλλογος* (άνθρωπος). Η ταύτιση της λέξης αυτής με τον *ίππο* οφείλεται, σύμφωνα με τους μελετητές στη στρατιωτική ζωή και την παρουσία που είχε το συγκεκριμένο ζώο στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων από τα ελληνιστικά χρόνια και μετά.

- *σχολαστικός* «υπερβολικά τυπικός, λεπτολόγος» < ελνστ. *σχολαστικός* «αυτός που ασχολείται με θεωρίες, με λεπτομέρειες αλλά και αυτός που στον ελεύθερο χρόνο του μελετά και μορφώνεται» < αρχ. σημ. «αυτός που αναπαύεται».

Η σημερινή σημασία έχει δεχτεί επίδραση από το γαλλ. *scolastique*, επίθετο και ουσιαστικό, που αναφερόταν αρχικά στις φιλοσοφικές και θεολογικές θέσεις των σχολαστικών του Μεσαίωνα και κατέληξε να δηλώνει την τυπολατρία και την έλλειψη ευρύτητας πνεύματος.

Παραδείγματα

- *λεβέντης* < μεσν. *λεβέντης* «πεζοναύτης οθωμανικού στόλου», «απείθαρχος νέος» < τουρκ. *levend/-t* < περσ. *lawand* «γενναίος, παλληκάρυ». Σύμφωνα με άλλη ετυμολόγηση, < τουρκ. *levend* < ιταλ. *levanti* «πειρατές/κουρσάροι ή πυροβολητές σε πλοία από την Ανατολή» < *levante* «ανατολή».

Κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας οι *levend* υπηρετούσαν στον οθωμανικό στρατό περιστασιακά ως τουφεκιοφόροι, ενώ χρησιμοποιήθηκαν και στο οθωμανικό ναυτικό. Συχνά προέρχονταν από πληρώματα πειρατικών πλοίων που δρούσαν στη Μεσόγειο. Τον 17ο αι. ονομάζονται έτσι οι γενναίοι και ριψοκίνδυνοι άντρες και τον 18ο αι. γενικά οι ναύτες. Η λέξη στην Ελληνική διατήρησε τα θετικά χαρακτηριστικά και απέβαλε τα αρνητικά.

- *αράζω* < μεσν. *άράζω* «αγκυροβολώ» < αρχ. *άράσσω* «χτυπώ».

Η αρχική σημασία του ρήματος ήταν «χτυπώ». Κατά τον Μεσαίωνα ήταν συνηθισμένη η φράση *άράσσω τά σίδερα* «ρίχνω την άγκυρα», η οποία μάλλον επεκτάθηκε στη σημασία «κάθομαι κάτω, ησυχάζω».

Χωροχρονικό κριτήριο

Η τοποθέτηση της λέξης στον χώρο και τον χρόνο βοηθάει σημαντικότερα την ετυμολογική έρευνα (Μουσιάδης, 2005: 174). Ως προς τον χρόνο, η ετυμολογία απαιτεί την αναζήτηση της παλαιότερης μαρτυρίας μιας λέξης σε μια συγχρονία/περίοδο, τον τρόπο εισαγωγής της στη γλώσσα, την έννοια και τη χρήση της. Η αναζήτηση της πρώτης μαρτυρίας γίνεται με την αξιοποίηση των πηγών, που δίνουν πληροφορίες για τη γραφή, την προφορά και τη σημασία της λέξης. Στη συνέχεια, εξετάζεται αν η δομή της γλώσσας στη συγκεκριμένη περίοδο και οι μεταβολές σε αυτήν επιτρέπουν την προτεινόμενη ετυμολογική προσέγγιση. Σε ορισμένες περιπτώσεις απαιτείται προσοχή στον χρόνο εμφάνισης μιας λέξης, διότι οι μορφικές ομοιότητες μπορεί να οδηγήσουν σε λανθασμένες ερμηνείες. Για παράδειγμα, η λέξη *τραπεζαρία* δεν ταυτίζεται με το θηλυκό του μεσαιωνικού *τραπεζάριος* «μοναχός επιφορτισμένος με το φαγητό», αλλά δημιουργήθηκε αργότερα, από το *τραπέζι* και το παραγωγικό επίθημα *-αρία*.

Χωροχρονικό κριτήριο

Ως προς τον χώρο, έχει επισημανθεί ότι η αναζήτηση του ετύμου πρέπει να έχει αφετηρία τη γλώσσα στην οποία εμφανίζεται η λέξη και να αποφεύγονται αναγωγές σε γλώσσες με τις οποίες δεν μπορεί να αιτιολογηθεί ιστορική και γεωγραφική σύνδεση (πβ. ινδονησιακό *mata* «μάτι» και ελλ. *μάτι*). Σε ορισμένες περιπτώσεις, η διαλεκτική ποικιλία μπορεί να προσφέρει σημαντικές πληροφορίες σχετικά με τους παλαιότερους τύπους της λέξης, τις μεταβολές στην προφορά της και τις σημασίες που έλαβε κατά τόπους. Οι γλωσσικές μεταβολές και η έκτασή τους αποτελούν αντικείμενο έρευνας της γλωσσογεωγραφίας /διαλεκτολογίας, η οποία δείχνει τους δρόμους που ακολούθησαν διάφορες μεταβολές κατά τη διάδοσή τους και πού εμφανίζονται: αν εμφανίζονται σε περιοχές που επικοινωνούν μεταξύ τους ή σε απομονωμένες. Ο εντοπισμός των δάνειων λέξεων είναι ευκολότερος όταν πρόκειται για στοιχεία τα οποία εισήλθαν σε νεότερα στάδια εμπλουτισμού του λεξιλογίου, αφού τα παλαιότερα δάνεια έχουν αφομοιωθεί σε μεγαλύτερο βαθμό στο γλωσσικό σύστημα και είναι δύσκολο να εντοπιστούν.

Παραδείγματα

- Το *φιτίλι* προέρχεται από μεσν. *φιτίλιν* < τουρκ. *fitil* < αραβ. *fatīl*.

Πόσο δύσκολο έργο είναι η ετυμολογία αποδεικνύει η περίπτωση αυτής της λέξης, που ετυμολογήθηκε παλαιότερα από τον Χατζιδάκι κ.ά. από υποθετ. τύπο *πτίλιον < *πτίλον* «φερό, χνούδι». Ωστόσο, όπως απέδειξε ο Μένος Φιλήντας, γνώστης της Αραβικής και της Τουρκικής, η λέξη είναι η αραβοτουρκική *fatīl(un)*, προερχόμενη από το αραβ. ρήμα *fátala* «συστρέφω, στρίβω». Επομένως, *φιτίλι* σημαίνει κατά λέξη «συνεστραμμένο, στριμμένο» και δεν έχει σχέση με το *πτίλον*, που έχει πολύ διαφορετική σημασία. Στο ετυμολογικό λεξικό του Ανδριώτη (1967) υιοθετείται η ετυμολόγηση του Χατζιδάκι, χωρίς αναφορά στον ίδιο, αλλά με την προσθήκη ότι το *φιτίλι* προέκυψε «ίσως με επίδρ. του τουρκ. *fitil* < αραβ. *fatīl*»⁴. Τον συνδυασμό αυτό των διαφορετικών ετυμολογιών, από τους Φιλήντα και Χατζιδάκι (το *φιτίλι* θα είναι και ελληνικής και αραβικής προελεύσεως), θεωρούμε άστοχο και περιττό καθώς περιπλέκει χωρίς λόγο τα πράγματα. Σε τι εξυπηρετεί τύπος *φτίλι* που θα σήμαινε «μικρό φερό, χνουδάκι» (< *πτίλιον*) και θα υπέστη επίδραση στη μορφή (*φτίλι* > *φατίλι* > *φιτίλι*) και πρωτίστως στη σημασία από τη συγκεκριμένη αραβοτουρκική λέξη; Ο Φιλήντας, ως γνώστης των γλωσσών από τις οποίες δανείστηκε τη λέξη η Ελληνική, βρήκε την ορθή ετυμολογία στη συγκεκριμένη περίπτωση.

Παραδείγματα

- Το *χιούμορ* προέρχεται από το αγγλ. *humour* < παλ. γαλλ. *humeur* < λατ. *(h)umor*, *-ōris* «υγρό». Εδώ η αρχική σημασία παραπέμπει στα υγρά του σώματος (φλέγμα, χολή, μέλαινα χολή και αίμα) που πιστευόταν ότι καθόριζαν τη συμπεριφορά των ανθρώπων. Έχει προταθεί ετυμολογία της αγγλικής λέξης από τύπο *χυμόρ* (χυμός) της αρχαίας Ηλειακής, όπου όντως το -ς τρεπόταν συνήθως σε -ρ. Αν ο συλλογισμός ήταν ορθός, θα έπρεπε η Ηλειακή να ήταν γνωστή στους Άγγλους, όταν πρωτοεμφανίστηκε η λέξη *humour*. Έπειτα, γιατί να χρησιμοποιηθεί ηλειακός τύπος; Λόγω του -ορ, που ταίριαζε με τα ονόματα της Αγγλικής; Η ορθή εξήγηση είναι ότι στα Αγγλικά εισήλθε από τα Γαλλικά, όπου το λατ. *humor* έγινε *humeur* (πβ. Μπαμπινιώτη, 2011²: 1604).

Συμπερασματικά, χρειάζεται να καταβάλλεται μεγάλη προσοχή εκ μέρους του ετυμολόγου, καθώς τα φαινόμενα συχνότατα απατούν. Οι εκ πρώτης όψεως όμοιοι τύποι ενδέχεται να μην αποτελούν ομόρριζα, αλλά να ισχύει και το αντίστροφο.

Αναλογικό κριτήριο

Εκτός της συχνότητας, οι αναλογικοί σχηματισμοί ενοούνται, κατά τον Michel Bréal (πβ. Μουσιάδης, 2005: 198), και από άλλες παραμέτρους, όπως είναι:

- η αποφυγή δύσκολων τύπων, που μπορεί να ανήκουν σε παλαιότερες περιόδους της γλώσσας, πβ. *τοῖς ἀγώνοις*, σε ελληνιστικές επιγραφές,⁵ *ἀντί τοῖς ἀγῶσι*,
- η σαφήνεια στον μορφολογικό σχηματισμό τύπων, πβ. αρχ. *γ' πληθ. ἔβησαν* αντί *ἔβαν*,
- η υπογράμμιση διάκρισης ή ομοιότητας μεταξύ τύπων, π.χ. αρχ. *ἐπίρρ. ἐμποδῶν* «στα πόδια», δηλ. «που εμποδίζει», κατά το *ἐκ ποδῶν* «έξω από τα πόδια» [ενώ κανονικά *εν + δοτική*],
- η συμμόρφωση προς ένα κανόνα, προκειμένου να εξασφαλιστεί η οικονομία (τάση να συγχωνεύονται τύποι με παρόμοιο λειτουργικό φορτίο, πβ. γερμ. *des Vaters* «του πατέρα» (μέσο γερμ. *des vater*) κατά το *des Tages* «της ημέρας»).

Αναλογικό κριτήριο

Ο ετυμολόγος, όταν πρόκειται να εξετάσει αναλογικούς σχηματισμούς, πρέπει να έχει υπόψη του τα εξής (Μουσιάδης, 2015: 197-198):

- οι αναλογικοί σχηματισμοί δεν επεκτείνονται υποχρεωτικά σε κάθε μεμονωμένο τύπο και σε κάθε ομάδα λέξεων,
- η δράση της αναλογίας στις λεξικές μονάδες είναι απότομη, με αποτέλεσμα να μη διαθέτουμε αναγκαίες πληροφορίες για τις συνθήκες μιας μεταβολής, ιδίως όταν πρόκειται για προϊστορικές περιόδους των γλωσσών,
- οι αναλογικοί σχηματισμοί δεν επικρατούν πάντοτε, εμφανίζονται σε συγκεκριμένο χώρο και χρόνο και δύσκολα μπορούν να προβλεφθούν.

Παραδείγματα

Παραδείγματα

- *βάφω* < μεσν. *βάφω* < αρχ. *βάπτω*, με μεταπλασμό από τον αόρ. *ἔβαψα*, κατ' αναλογία με το *ἔγραψα-γράφω*, *ἔλειψα-αλείφω*.
- *κλέβω* < μεσν. *κλέβω* < αρχ. *κλέπτο*, με μεταπλασμό από το *ἔκλεψα*, κατ' αναλογία με το *νίπτω-ένιψα-νίβω*.
- *ολάκερος* < μεσν. *όλάκερος* < *όλ(-ος)* + *άκέραιος*, μεσν. *άκέριος*, κατ' αναλογία με το *όρθιος-ολόρθος*, *καθάρειος-ολοκάθαρος*.

Ειδικές περιπτώσεις ετυμολόγησης

Στις περιπτώσεις ετυμολογικής ανάλυσης που ακολουθούν παρουσιάζεται όλη η προβληματική που αναπτύχθηκε από διαφορετικούς μελετητές για συγκεκριμένους λεξικούς τύπους, τα κριτήρια που υιοθετήθηκαν και αναδεικνύεται ο ρόλος της ιεράρχησης των κριτηρίων για την ορθότερη διατύπωση ετυμολογικής πρότασης.

- Το αγγλ. *have*, το γερμ. *haben* «έχειν» κ.ά. δίνουν την εντύπωση ότι είναι ομόρριζα με το συνώνυμο λατ. *habere*. Εντούτοις οι τύποι των γερμανικών γλωσσών δεν μπορούν να είναι ομόρριζοι με το *habere*, εκτός αν είναι δάνεια από τη Λατινική. Στις γερμανικές γλώσσες το *h* ανάγεται σε ινδοευρ. *k* (νόμος του Grimm), ενώ στη Λατινική σε *gh* (πβ. Szemerényi, 1996:58-59). Το πιθανότερο είναι ότι ο τύπος είναι ομόρριζος με το λατ. *capio* «(κατα)λαμβάνω».

Ειδικές περιπτώσεις ετυμολόγησης

- Το *μπούρδα* προέρχεται από τη γαλλική λέξη *bourde* «ανοησία, βλακεία», που ανήκει στο καθημερινό «μη υψηλό» λεξιλόγιο. Ωστόσο, στον Ανδριώτη (1983³) υιοθετείται η υπόθεση του Αγαπητού Τσοπανάκη ότι η λέξη *μπούρδα* είναι άγνωστης προέλευσης, αν και ενδέχεται να ανάγεται στο ιταλ. *burla* «αστείο, φάρσα». Παρότι γνώστες και οι δύο της Γαλλικής, φαίνεται ότι αγνοούσαν την ύπαρξη της λέξης αυτής, που βέβαια δεν ανήκει στο κόσμιο και το επιστημονικό λεξιλόγιο.
- Το *ρούχο* φαίνεται ότι έχει σλαβική προέλευση (*ruho*). Απαντά στην Τσεχική (*rouho*) αλλά και στην Ουγγρική (*ruho*), που δεν είναι σλαβική γλώσσα. Κατ' άλλη άποψη, η λέξη προέρχεται, μέσω του μεσν. *ροϋκον* από μεσν. λατ. *roccustrochus* «λινό ένδυμα, ανδρικό ένδυμα», που ανάγεται σε παλαιά γερμανική ρίζα. Σε παλαιό λεξικό ο Γεώργιος Ζηκίδης ανήγαγε το *ρούχο* στο *εριούχον* «φτιαγμένο από έριο, μαλλί». Πρόκειται ασφαλώς για παρετυμολογική ερμηνεία, εκτός αν αποδειχθεί ότι η λέξη *εριούχον* ήταν εύχρηστη στους μεσαιωνικούς χρόνους.

Ειδικές περιπτώσεις ετυμολόγησης

Διαπιστώνουμε από τις παραπάνω περιπτώσεις ότι η απουσία ετυμολογικών ή άλλων λεξικών όπου θα αναφέρεται η χρονολογία της πρώτης μαρτυρίας κάθε βυζαντινής και νεοελληνικής λέξης αποτελεί σοβαρό πρόβλημα. Εξάιρεση αποτελούν, εκτός από το παλαιό λεξικό του Στέφανου Κουμανούδη, το Λεξικό της μεσαιωνικής ελληνικής δημόδου γραμματείας του Εμμανουήλ Κριαρά, που καλύπτει όμως μικρή και αρκετά νεότερη περίοδο, και τα λεξικά του Μπαμπινιώτη, όπου συχνά χρονολογούνται οι πρώτες μαρτυρίες των λέξεων της Νέας Ελληνικής. Αντιθέτως, τέτοια λεξικά υπάρχουν για άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες, π.χ. Αγγλική, Γαλλική κ.ά.

Συμπεράσματα

Το γενικότερο συμπέρασμα που μπορεί να εξαχθεί από όσα προαναφέρθηκαν είναι ότι η ετυμολογία αποτελεί πολύ ενδιαφέροντα αλλά και χρήσιμο τομέα της ιστορικοσυγκριτικής γλωσσολογίας, καθώς μας εφοδιάζει με πολύτιμες πληροφορίες για την ιστορία των λέξεων, τις μεταβολές τους ως προς τη μορφή και τη σημασία, τις επαφές μεταξύ λαών και πολιτισμών κ.ά. Παράλληλα είναι δύσκολη, διότι απαιτεί, συχνά, εκτός από τη γλωσσ(ολογ)ική κατάρτιση του ετυμολόγου, μεγάλη ευστροφία και ποικίλες γνώσεις, τις οποίες είναι εξαιρετικά σπάνιο να κατέχει ένας μόνο ερευνητής, πβ. τις γνώσεις που απαιτούνται για να προσδιοριστεί η πορεία που διήνυσε η λέξη γραμματική, για να καταλήξει στην, άσχετη με αυτήν ως προς την σημασία, αγγλική λέξη *glamour*. Από την άλλη πλευρά, όπως σημείωνε εύστοχα ο Walter Skeat στον πρόλογο του ετυμολογικού του λεξικού της Αγγλικής, «κάθε ετυμολογικό σφάλμα είναι ένα μάθημα ταπεινοφροσύνης, που δείχνει πόσα ακόμη μένουν να μάθουμε».

***Ευχαριστώ πολύ
για την προσοχή σας!!!***

